

“Nemis tilida so‘z yasaliş usullari va ularning o‘ziga xos jihatlari”.

Mamatova Anoraxon,

FarDU nemis tili o‘qituvchisi

FarDU talabasi Xaitaliyeva Mohidaxon

Annotatsiya: Mazkur maqolada nemis tilida so‘z yasaliş usullari va ularning o‘zigaxos jihatlari haqida so‘z yuritiladi. Hozirgi kunda ushbu sohada ko‘plab olimlar va tilshunoslar o‘rgangan so‘z yasalişini leksik jihatlarini o‘rgangan va tahlil qilishgan, yasaliş usullarini atroflicha yoritishgan.

Kalit so‘zlar: Nemis tili, so‘z turkumlari, struktura, kompozitsion, derivatsion, konversion, o‘zak, ildiz, so‘zlar, qo‘shimchalar, qo‘shmaso‘zlar, suffixlar, affixlar, prefixlar, bog‘lanish.

Abstract: This article talks about the ways of forming words in the German language and their features. Currently, many scientists and linguists in this area have studied and analyzed the lexical aspects of word formation and detailed the methods of formation.

Keywords: German language, word groups, structure, composition, derivation, conversion, stem, root, words, affixes, compound words, suffixes, affixes, prefixes, connection.

Аннотация: В данной статье рассказывается о способах образования слов в немецком языке и их особенностях. В настоящее время многие ученые и лингвисты в этой области изучили и проанализировали лексические аспекты словообразования, детализировали способы образования.

Ключевые слова: немецкий язык, группы слов, строение, состав, деривация, преобразование, основа, корень, слова, аффиксы, сложные слова, суффиксы, аффиксы, приставки, присоединение.

Kirish

Nemistilida so‘z yasalişini boshqa chet tiliga qaraganda farqqiladi, odatda, kompozitsiya, derivatsiya (affiks va suffikslar yordamida) va konversiya usullari orqali tilda mavjud bo‘lgan so‘zlar va so‘z turkumlaridagi namunalari or

qaliyasaladi. Soʻzlar nafaqat yasama, balki mustaqil oʻziham qoʻllaniladi. Koʻpincha soʻz shakllanishi mustaqil lingvistik fansifatida qaraladi. Soʻz shakllanishi hosilalarning tuzilishi va maʼnosini, ularning tarkibiy qismlarini, derivatsiyaning asosiy usullari va vositalarini, hosilalarning modellarini va ularning tasnifini belgilaydi va tavsiflaydi; soʻzyasovchi maʼnolar va toifalarga guruhlanishini oʻrganadi; umuman soʻz yasovchi tizimni tashkiletish va tashkiletish tamoyillarini aniqlaydi. Soʻz shakllanishi zamonaviy nemis tilining tuzilishini tavsiflashning istiq bolli yoʻnalishlariga tegishli.

Soʻzlarni shakllantirish vositalarining soni grammatik vositalar sonidan sezilarli darajada oshadi va ularning polisemiyasi va sinonimiyasi yanada murakkablashib, rivojlanib boradi. Nemis tilida soʻz shakllanishining tilitizimidagi oʻrni hali toʻliq aniqlanmagan. Odatda u leksikologiya yoki grammatika , uning sintaksis bilan aloqasi ham tasdiqlangan, Albatta, uning soʻzning tuzilishi va semantikasi bilan bevosita bogʻliqligini ham, uning grammatik kategoriyalar bilan, shuningdek, sintaksis bilan bogʻliqlik mavjud. Biroq, grammatika va lugʻat bilan bogʻliq boʻlgan soʻz shakllanishi oʻziga xos xususiyatlarga ega.

Nemis tilida eng koʻp tarqalgan va muhim hisoblangan soʻz yasaliş usuli bu Komposition (“kompozitsiya” – ikki va undan ortiq soʻzlarning qoʻshilishi yordamida yangi soʻzlarning yasaliş). Masalan: Fahrstuhl, Briefmarke, Kopfsteinpflaster, Hexenkessel, Donaudampfschiffahrtskapitansdiensthandy, Steuererhöhungsbeschlussvorlangensitzungsprotokoll va boshqa qoʻshma soʻzlar misol boʻladi.

Ushbu Kompozitsion usulni oʻzbek tilida ham uchratishim mumkin. Sintaktik (kompozitsiya) usuli deb ataladi. Sintaktik usul bilan soʻz yasaliş ikki yoki undan ortiq soʻzlarning oʻzaro qoʻshilishi natijasida soʻz yasaliş sintaktik usul bilan soʻz yasaliş deyiladi. Sintaktik usul bilan qoʻshma va juft soʻzlar yasaliş. Masalan, belbogʻ, mehmondoʻst, oshqozon, qattiqoʻl, tolgulvaboshqalar.

Nemis tilida yana muhim hisoblangan soʻz yaslash usulidan biri bu Derivation (“derivatsiya” – old va qoʻshimchalar yordamida soʻz yasalishi, yaʼni bu affiksiya usuli deb ham yuritiladi: prefix (oldqoʻshimcha) va suffix (orqa qoʻshimcha). Ushbu usul ot, sifat, feʼl va ravishlarda uchraydi.

Masalan, otlarda: An+pfiff, Ab+kürz+ung, Be+sitz+er, Be+sprech+ung, Vor+les+ung; sifatlarda: an+ge+nehm, scheuss+lich, mach+bar, wahn+sinn+ig, freund+lich; feʼllarda: an+komm+en, ver+bring+en, ver+dien+en; ravishlarda: heim+wärt+s.

Derivation usulda soʻz yasovchi old va orqa qoʻshimchalarni quyidagi jadvalda toʻliq koʻrish mumkin:

1-jadval:

	Präfixe		Suffixe	
	Nativ	Nicht-nativ	Nativ	Nicht-nativ
Nomen	<p>erz-, ge-, haupt-, miss-, un-, ur</p>	<p>a-/an-, anti-, de-/ des-, dis-, ex-, hyper-, in-, inter-, ko- /kon-/kol-, kom-, non-, prä-, pro-, re-, super-, trans-, ultra-</p>	<p>-bold, -chen, - de, -e, - (er/el)ei, -el, - er, -heit/ keit/-igkeit, - icht, -ian/jan, -i, -in, -lein, - ler, -ling, -ner, -nis, -rich, -s, -sal, -schaft, - sel, -t, -tel, - tum, -ung, - werk, -wesen</p>	<p>-ament/- ement, -ant/- ent, -anz/-enz, -age, -ar/-är, - arium, -at, - aille, -ade, - asmus/-ismus, -ee, -esse, - elle, -ette, - (er)ie, -eur, - iere, -ier, -ik, - iker, -ine, - (at/t/x)ion, - ist, -(i)tät, - (at/it)or, -ose, -ur</p>

Adjektiv	erz-, miss-, un-, ur	a-/an-, anti-, de-/ des-/dis-, ex-, hyper-, in-/il-/ im-/ir-, inter-, ko- /kon-/kor-, non-, para-, post-, prä-, pro-, super-, trans-, ultra-	-bar, -e(r)n, - er, -fach, - haft, -icht, -ig, -isch, -lich, - los, -mäßig, - sam	-abel/-ibel, - al/-ell, -ant/ - ent, -ar/-är, - esk, -iv, -oid, - os/-ös
Verb	ab-, an-, auf-, aus-, be-, bei-, dar-, ein-, ent- , er-, ge-, los-, miss-, nach-, ob-, über-, um-, unter-, ver-, vor-, wider-, zer-, zu	de-/des-/dis-, in-, inter-, ko- /kom-/ kon- /kor-/kol-, prä-, re-, trans-	-ig, -(is/ifi z)ier, -(e)l, - (e)r	
Adverb			-dings, -ens, - halben/ - halber, -hin, - lei, -lings, - mals, -maßen, -s, -wärts, - weg, -weise	

O‘zbek tilida ham quyidagi usul mavjud, ya’ni Morfologik (affiksatsiya) usuli. Bunda so‘z yasovchi qo‘shimchalar asosan o‘zak vanegizdan keyin qo‘shiladi. Masalan: gulli, paxtakor, bilimli, hosildor, chidamlilik va boshqalar.

So‘z yasalishining uchinchi asosiy turi bu Konversion (“konversiya” – fe’ldan ot yasalishi, otdan fe’l yasalishi, sifatdan fe’l yasalishi hisobiga yangi so‘z hosil bo‘lishi) usuli kam uchraydi, lekin o‘rganilgan.

Masalan: 1. Fe’ldan ot yasalganda: schau+en– Schau, lauf+en – Lauf;

2. Otdan fe’l yasalganda: Fisch – fisch+en, Nerv – nerv+en;

3 sifatdan fe’l yasalganda: blau – bläu+en, link – link+en va boshqalar misol bo‘ladi.

Bundan tashqari nemis tilida ham qisqartma so‘zlar ham mavjud bo‘lib ular 4 turga bo‘linadi. Ular quyidagilardir:

1. Kontamination-(Bürotel (Büro+Hotel), Ossimilierung (Ossi+Assimilierung)

2. Kürzung-(Uni (Universität), Bus (Omnibus), Mohn (Mohnbrötchen)

3. Abkürzung-(VW (Volkswagen(werk)), AKW (Atomkraftwerk), OB (Oberbürgermeister, ohne Befund...), Spvgg (Spielvereinigung)

4. Akronym-(DIN (Deutsche Industrienorm), AIDS (acquiredimmunitydeficiencysyndrom), Gröschaz (Größter Schuldenmacher aller Zeiten), Bafög (Bundesausbildungsförderungsgesetz)

Yuqorida keltirilgan so‘z yasalish usullari bugungi kunda faol qo‘llanilib, o‘z ahamiyatini topgan va nemis tilida yangi so‘zlarni yasalishiga xizmat qilmoqda. Til doimo rivojlanib boradi. Yangi so‘zlarning yasalishi til taraqqiyotining eng muhim omillaridan biridir. So‘z boyligi doimo doimiy o‘zgarish holatida bo‘ladi. Jamiyat rivojlanishi bilan yangi ob'ektlar paydo bo‘ladi. Buni boyitish uchun bizga yangi so‘zlar kerak.

Axborot jamiyati davrida qo‘shma so‘zlar axborotni etkazishning eng yaxshi vositalaridan biri hisoblanadi. Bu muammoning dolzarbligishundan iboratki, so‘z yasalish qonuniyatlari, vositalari va usullarini bilish bizga nafaqat ona tilini mukammal bilish, balki chet tilini ham yaxshi bilish imkoniyatini

beradi. Tilshunoslik doimo rivojlanib, soʻz yasalishi bilan ham shugʻullanadi. Soʻz yasalishi tilshunoslikning hosilava qoʻshma soʻzlarning yasalishi, amalqilishi, tuzilishi va tasnifining barcha jihatlarini oʻrganuvchi boʻlimidir.

Turli olimlar soʻz yasalishi boʻyicha tadqiqotlar olibborishgan. Bular Boduen de Kurtene, L.V. Stscherba, V.V. Vinogradov, F. Fleischer¹, M.D. Stepanova, Yakob Grimm, F. Bekker vaboshqalar.

Boduen de Kurtene fikricha, soʻz yasalishi morfologiya boʻlimi boʻlib, u etimologiya, fleksiyava²bilansoʻzlarnioʻrganishnioʻzichigaoladi. Uning yozishicha, soʻz yasash “...birtomondan soʻz yasovchi qoʻshimchalar, ikkinchi tomondan oʻzaklar haqidagi fan”³.

Xulosa oʻrnida shuni aytish mumkinki, nemis tilida soʻz yasalishi va uning yuqorida keltirilgan uchturi morfologiyada alohida boʻlim sifatida oʻrganiladi: kompozitsiya, derivatsiya (affiks va suffikslar yordamida) va konversiya usullari orqali tilda mavjud boʻlgan soʻzlar va soʻz turkumlaridagina munalar orqali yasaladi. Soʻz yasalish usullari orqali kelajakda tilimizga kerakli va muhim boʻlgan soʻzlar hosil qilishda hissasini qoʻshadi.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati

1.Jorg Meibauer, Ulrike Demske, Jochen Geilfuss – Wolfgang, Jurgen Pafel, Karl Heinz Ramers, Monika Rothweiler, Markus Steinbach “Einführung in der germanistische Linguistik” – Stuttgart.Weimar 2015.

2.Kuvanova Shahnoza Omonovna– “Nemis tili grammatikasidan mukammal qoʻllanma” –Toshkent 2016.

3.Yusuf Ismoilov, Shavkat Karimov - ”Nemischa-oʻzbekcha, oʻzbekcha-nemischalugʻt” – Toshkent 2021.

4.S.Saidov – “Nemis tili grammatikasi mashqlarda” – 2003.

5. Fleischer, W. Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache. – Leipzig: VEB Bibliographisches Institut, 1969. – 327 S.

6. Кубрякова, Е.С. Что такое словообразование / Е.С. Кубрякова. – М.: Наука, 1965. – 77с.

7.Щерба, Л.В. Языковая система и речевая деятельность / Л.В. Щерба – М., 1974. – С. 77-100

8. <https://apriori-nauka.ru/u>

9. <https://www.uibk.ac.at>

10. <https://xabarlar.ru/>

11. <https://translate.google.com/>